

## Их, дээд сургуулийн оюутнуудын зөв бичих дүрмийн асуудалд /Язгуурын утгаар зөв бичих арга зүйн жишээн дээр/

Ц.Буянхишиг\*

Хөдөө Аж Ахуйн Их Сургууль, Ургамал Газар Тариалангийн Хүрээлэн,  
Агроэкологи Бизнесийн Сургууль,  
Суурь шинжлэх ухааны тэнхим

### Хураангуй

Төр засгаас монгол хэлний тухай олон хууль дүрэм гаргасан. Дунд сургуулийн монгол хэлний багш нар зөв бичих дүрэм тасралтгүй заасаар ирсэн. Гэтэл судалгаанд оролцсон 1254 хүний 68-76% нь F үнэлгээ авсан. Иймд зөв бичих арга зүйд шинэчлэл хийх шаардлага урган гарч байна. Монгол хэл нь “Алтай язгуурын хэл” бөгөөд (Орчин цагийн монгол хэл, 2014, х.11) залгамал бүтэцтэй хэл юм. Өөрөөр хэлбэл язгуур+дагавар+нөхцөл гэсэн тогтсон дараалалтай. Язгуур бүтээвэр нь үгийн сангийн хамгийн ерөнхий /цөм/ утгыг хадгалсан үндсэн бүтээвэр юм. (Орчин цагийн монгол хэл, 2014, х.11) Өөрөөр хэлбэл бөжин-бүжин, бүлэг-бөлөг, хэчнээн-хэчнээн гэх мэтээр язгуур нь ялгаатай бичигддэг 185 үгийг баримт бичгийн судалгаа хийж олоод байна. Дээрх бөжин гэдэг үгийг “монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан тольд туулайн зулзага, “бөжин” гэж бичнэ” гэсэн бол “монгол хэлний их тайлбар тольд туулай, чандаганы гуч хүртэл хоногтой төл” гэх мэтээр бичиж тайлбарласан байдаг. Харин яагаад “бү” биш “бө” язгууртай нь зөв болохыг тайлбарлаагүй байна. Харин туршилт судалгаанд оролцсон оюутнууд : “Туулайн 1-30 хоногтой бөндгөр бөөрөнхий биетэй эхийнхээ хайр халамжид хажууд нь байдаг бөмбөг шиг хэлбэртэй туулайн төл юм. Энэ бяцхан амьтан бүжих наадах ямар ч чадваргүй учраас “Бө” язгуур нь зөв гэж үзэж байна. /Г.Тэмүүжин Агр-1/ Эхийнхээ сүүг хөхөж, дэгдэж харайх чадваргүй бөндийсөн, бөөрөнхий, бөмбөгөр амьтан учраас бөжин гэж “бө” язгууртай бичих нь зөв юм. /Б.Ангараг ЭБХ-1/ “<sup>40</sup> гэх мэтээр бүтээлчээр бодож язгуурын утгаар нь зөв бичиж болохыг гаргасан.

Энэ мэтээр тухайн үгийн хамгийн ерөнхий цөм утгыг хадгалсан язгуурыг утгаар нь мөшгин үзээд зөв бичиж болно гэсэн таамаглал дэвшүүлж үүнийгээ ХААИС-ийн Агроэкологи, бизнесийн сургуулийн 1-р курсийн оюутнуудад туршиж үзээд үр дүнтэйг нь нотолсон.

### Түлхүүр үг

Үгийн язгуур, дагавар, нөхцөл, утга, бүтэц, хувиргал, соёл

### Удиртгал

“Монголчууд түүхэндээ 10 шахам бичиг үсэг хэрэглэсэн бөгөөд XIII зууны үеэс эхлэн хуучин үсгээ шинэ үсэг болгох гэсэн эрмэлзэл энэ XX зууны дундуур биелсэн юм. Энэ эрмэлзэл чармайлтын эцсийн үр дүн бол бичиг зохиол уншиж, сурахдаа зарим үсгийг тааварлахгүй шууд уншдаг бичиг үсэгтэй болох, бичгийн хэл, ярианы хэл хорыг ойртуулах гэсэн чиглэл байжээ.” (Лувсанвандан, 2010, х.134).

“Бидний мөрдөж буй 75 жилийн түүхтэй зөв бичих дүрэм нь 64 зүйл, нийт 133 дүрмээс бүрдэж байгаа бөгөөд хэт олон зохиомол дүрмээс гадна гажилт буюу дүрмийн бус заалтууд олон байдгаас тэр бүгдийг цээжилж тогтоон алдаагүй зөв бичихэд хүндрэл учирдаг байна.” (Энхжаргал, 2012, х.13).

Монголын төрөөс баримтлах бодлогод “Хүүхэд, сурагч, оюутан бүрийг хөгжүүлэх” стратегийг хэрэгжүүлэн, боловсролын үйлчилгээний хүртээмж, чанар, үр ашгийг дээшлүүлэх бодлого баримтална (Бүрэн дунд боловсролын сургалтын цөм хөтөлбөр, 2016, х.8). Иймд бүтээлчээр зөв бичнэ гэдэг нь хамгийн энгийнээр өөрөө, өөртөө нээлт хийнэ гэсэн үг юм. Хүн өөрөө бодож, сэтгэж хөдөлмөрлөж олсон зүйлдээ хайртай бөгөөд дотроо хөгжин урам авч байдаг.

1. Судалгааны зорилго нь кирилл үсгийн зөв бичих дүрмийг заах арга зүйд судалгаа хийж, үр дүнг тооцоход оршино.
  2. Судалгааны зорилт нь үгийн язгуурын тухай судалж, язгуур нь ялгаатай бичигддэг зарим үгсийг зөв бичих арга зүй боловсруулна.
- Оюутан, сурагчдын хамгийн их алдаж

\*Холбоо барих зохиогч: buyankhishig471@gmail.com

<sup>40</sup>Агроэкологи, бизнесийн сургуулийн оюутнуудын бичвэр

байгаа үгсийг судалгаагаар илрүүлж зөв бичих арга зүй боловсруулна.

- ХААИС-ийн Агроэкологи, бизнесийн сургуулийн 1-р курсийн оюутнуудад дээрх аргаар туршилт хийж үр дүнг тооцно.

### Судлагдсан байдал

Төр засгаас монгол хэлний зөв бичих дүрмийн талаар авч хэрэгжүүлж буй ажлууд: Монгол Улсад кирил үсгийг хэрэглэх болсноос эхлэн “Төрийн албан ёсны хэлний тухай хууль” 2003, “Төрөөс баримтлах хэлний бодлогын асуудалд” 2005, Монгол Улсын хэлний бодлого 2006, Монгол Улсын боловсролын салбарын хэлний бодлого 2007, Даяаршлын үеийн үндэсний болон гадаад хэл 2007, Даяаршил ба төрөөс баримтлах хэлний бодлого 2007, Даяаршил-хэлний бодлого, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл 2008, “Монгол хэлний тухай хууль” 2015 зэрэг сүүлийн 20 жилд 10 шахам хууль боловсруулжээ.

Хэл шинжлэлийн эрдэмтэн судлаачдын монгол хэлний зөв бичих дүрмийн талаар гаргасан ном, сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний бүтээлүүд: Кирил бичгийн зөв бичих дүрмийн талаар С.Мөөмөө “Зөв бичих дүрмийн толь”, 1962, Х.Далхжав, Ц.Цэрэнчимэд “Зөв бичихзүйн толь бичиг”, 1974, Ж.Баянсан “Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн гарын авлага”, 1980, Ц.Дамдинсүрэн, Б.Осор “Монгол үсгийн дүрмийн толь”, 1983, Ц.Оюун, “Зөв бичих дүрмийн тогтолцоот хураамж”, 2000, Л.Болд, “Монгол хэлний зөв бичихзүйн толь”, 2006, Мон судар “Монгол крилл бичгийн зөв бичихзүйн толь”-4, 2011, “Кирилжин бичгийн зөв бичих дүрмийн асуудлууд” ЭШБага хурлын эмхэтгэл, 2014, “Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан толь”, 2018 зэрэг олон бүтээлийг ашиглан ЕБС-ийн багш нар монгол хэлний зөв бичих дүрмийг заадаг.

ОЦМХ-ий үгзүйн болон түүний бүтэц болох язгуур, дагавар, нөхцөл бүтээврүүдийн тухай Ц.Өнөрбаян, Ш.Лувсанвандан, Д.Бадамдорж, Б.Ринчен, П.Бямбасан, Г.Д.Санжеев, Чингэлтэй зэрэг эрдэмтэд судалж олон бүтээл туурвисан боловч язгуурын утгаар зөв бичих тухай бичиж туурвисан нь ховор байна.

Харин судлаач М.Саруул-Эрдэнэ “Зөв бичих дүрмийн “цэц” нь үгзүй юм” хэмээх өгүүлэлдээ монгол хүн өөрийн сэтгэхүйд тохирсон залгамал бүтэцтэй хэлтэй учраас хэлний бүтцийг судалдаг үг зүйчид зөв бичих дүрмийг тогтооно гэж үзсэн байдаг.

Өнөөгийн сургалтын үр дүн талаас: ЕБС-ийн сурагчид, их, дээд сургуулийн оюутан болон ер нь кирил бичгээр харилцдаг хүмүүсийн зөв бичих дүрмийн алдаа их байна. Ялангуяа олон нийтийн сүлжээгээр харилцаж байгаа бичвэрийн зөв бичих дүрмийн алдаа их байна. Жишээ нь: ХААИС-ийн Агроэкологи, бизнесийн сургуулийн 2017-2018 оны хичээлийн жилд суралцсан 1-р курсийн 98 оюутнаас /хамгийн их алдаж байгаа 100 үг /цээж бичгийн шалгалт авахад амжилт 40.0% чанар 10.0% байна.

### Судалгааны арга зүй

Оюутан сурагчдын хамгийн их алдаж байгаа 100 үгийг эх бичвэрт анализ хийх аргаар гаргасан. Асуулга ярилцлагын аргыг кирилл үсгээр зөв бичихэд тохиолдож буй бэрхшээлийн талаар 1-р курсын оюутнуудаас судалгаа авч үр дүнг задлан шинжлэхэд хэрэглэсэн. Математикийн тоон боловсруулалтын аргыг туршилт судалгаанд хамрагдсан оюутнуудын зөв бичих чадварын хөгжлийн эхний болон эцсийн, ахицын түвшинг жишин харьцуулж, үр дүнг тооцоход ашигласан.

Язгуур нь ялгаатай бичигдэж байгаа үгсэд хийсэн судалгаа

1.Язгуурын утгаар зөв бичих аргын дэс дараагаар язгуур нь ялгаатай бичигдэж байгаа үгсийг олох. Жишээ нь: *Хааш яаш-хайш яйш, чармай-чармаа, чахрах-чихрах, чацуу-сацуу, чүдэнз-шүдэнз, агуу-аугаа, амарлингуй-амирлангуй, бархирах-бахирах, бэлгэ-билиг-бэлгэ, бич-мич, бодгаль-бодьгал, бодос-бодис, бодот-бодит, бодьсад-бодисад, бусниулах-бушнуулах, бөгчим-бүгчим, бэнчин-бинчин, вандан-бандан, гавьж-гавьж, гариг-гараг, гарди-гарьд, гацуур-гачуур, голдирол-гольдрол, голдуу-голицуу, гоньд-гонид, гулжгар-гулзгар, гуныхрах-гунихрах, гуриу-гурви, далдрах-дальдрах, доорх-доорхи, доошихи-доошихи, дор-доор, дугариг-дугараг, дужигнах-дужгинах, дундад-дундат, дундах-дундахь, дүйчин-дүүчин, дүл-дөл, зүрж-жүрж, завж-завьж, замбуутив-замбатив, зовуурь-зовуур, зогьсох-зогисох, зожиг-жожиг, зууван-зуйван, зүдүүр-зүдгүүр, идэвхи-идэвх, ирвэгэнэх, эрвэгэнэх, иржгэнэх-эржигнэх, эрмүүн-ирмүүн, исгэлэн-эсгэлэн, исэх-эсэх, эш-иш, маань-маани, махбод-махбодь, мөхөсдөх-мөхөстөх, муруй-мурий, нисэгч-нисгэгч, нөгчих-нөхцөх, нэжгээд-нижгээд, нэлээд-нилээд, ойрх-ойрхи, өвтэгш-үвтэгш, өгүүлэг-үгүүлэг, өмхий-үмхий, өш-өс, саарь-саар, саахь-сайхь, сормуус-сормос,*

сүсэг-сүжиг, цэрвүү-цэврүү, сэргэмж-сэрэмж, тавтир-тавьтир, тэсгим-тэсгэм, таширам-даширам, титэм-титим, тохьгүй-тохигүй, Төвд-Түвд, төвөг-түвэг, төвөнх-төвөн, төвшин-түвшин, тугтам-, хэдүйн-хэдийн гэх мэт 185 үгийг одоогоор бүртгээд байна.

2. Эдгээр үгсийг “Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан толь” 2018, “Монгол хэлний их тайлбар толь”, Д.Бадамдорж “Монгол хэлний утга судлал” зэрэг бүтээлүүдэд хэрхэн зөв бичсэнг баримт бичгийн судалгаа хийж гаргасан.

3. Яагаад энэ хувилбар зөв байгааг оюутан сурагчид бүтээлчээр бодоод өөрсдийн саналаа боловсруулсан. Энэ боловсруулсан шинэ санаа нь үйлийн судалгаа болж байгаа юм.

Дээрх дэс дарааллаар туршилт судалгаа хийсэн судалгааны үр дүнг үзүүлье. Доктор, профессор Д.Бадамдорж “Монгол хэлний бүх үг 200 орчим язгуураас бүтэж байна гэсэн урьдчилсан дүгнэлтэд хүрч байна” гэж “Монгол хэлний утга судлал бүтээлдээ бичсэн байдаг.

#### Хүснэгт 1

Язгуур нь ялгаатай үгсийг зөв бичсэн байдал

| Д | Хувилбар      | Зөв хувилбар | Үйлийн судалгааны үр дүн                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|---|---------------|--------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | Бөжин-бүжин   | Бөжин        | <p>-I.16.3 ●●● (амь.) [ж.н], туулайн зулзага/МХЗБДЖТ/<sup>1</sup><br/>         -туулай, чандаганы гүч хүртэл хоногтой төл/МХИТТ/<sup>2</sup><br/>         -бөндий, бөх /тэмээний/, бөхий, бөгтөр, бөөм /хоолны нэр/, бөгтий, бөгций, бөгс, бөглөө, бөөр, бөөрөнхий, бөхий, бөжий, бөм, бөмбөг, бөлций, бөгж, бөг, бөгөлдрөг, бөгтөө, бөгтрөг, бөмбөр, бөөрөг, бөөдий, бөхөн, бөөс гэх мэт үгэнд давтагдаж бөөрөнхий ерөнхий утга илтгэнэ. (Бадамдорж, 2001, х.43)<br/>         *Туулайн 1-30 хоногтой бөндгөр бөөрөнхий биетэй эхийнхээ хайр халамжид хажууд нь байдаг бөмбөг шиг хэлбэртэй туулайн төл юм. Энэ бяцхан амьтан бүжих наадах ямар ч чадваргүй учраас “Бө” язгуур нь зөв гэж үзэж байна. / Г.Тэмүүжин Агр-1/<br/>         *Эхийнхээ сүүг хөхөж, дэгдэж харайх чадваргүй бөндийсөн, бөөрөнхий, бөмбөгөр амьтан учраас бөжин гэж “ бө” язгууртай бичих нь зөв юм. /Б.Ангараг ЭБХ-1/<sup>3</sup></p> |
| 2 | Бүлэг-бөлөг   | бүлэг        | <p>-I.21.4 [ж.н], бүлэг-анги<sup>1</sup><br/>         - баг, сүрэг, хэсэг, анги: бүлэг болгох (хэсэг болгох), анги бүлэг [хоршоо] (юмыг ангилж бүлэглэсэн нь), бүлэгтэй шаазгай бөднө барина [зүйр цэцэн үг] (олуул эвлэж нийлбэл хүчтэй гэсэн санаа);<sup>2</sup><br/>         -бүгд, бүх, бүрэн, бүр, бүс, бүрд, бүдүүн, бүхэл, бүч/ хурж шавах/, бүрхүүл гэх мэт үгэнд давтагдаж бүтэх бүрхэхийн ерөнхий утгыг илтгэнэ. (Бадамдорж, 2001, х.43)<br/>         - Анги нь 10-аас дээш оюутан нэг багшийн удирдлага доор бүлэглэж нэгдсэн хамт олон, анги, бүлэг болдог учраас “бү” язгууртай бүлэг гэдэг нь зөв юм. / Т.Болорчулуун ЭБХ-1/<br/>         бүл цул, бөөн, хэсэг гэсэн санаа агуулж байна. /Б.Даваадорж ИМ-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                      |
| 3 | Бэлчир-билчир | Бэлчир       | <p>- I.21.4 [ж.н], уулзвар, голын <sup>1</sup><br/>         -голын салбар нийлсэн уулзар газар: бэлчрийн ам (хоёр голын нийлсэн ам), голын бэлчир (голын салбар нийлсэн газар)<sup>2</sup><br/>         -бие/бэй/, бэчин, бэр, бэргэн, бэл, бэлчээр, бэлхүүс, бэлхэнцэг, гэх мэт үгэнд давтагдаж юмын эх биеийн ерөнхий утга илтгэнэ. . (Бадамдорж, 2001, х.4)<br/>         *уулын бэл нам дор газар мал бэлчиж тарга тэвээрэг авдаг бөгөөд бэл нь бэлчээр болдог. / Г.Лхагвачимэг ЭБХ-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |

|   |                       |             |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|---|-----------------------|-------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 4 | Гоолиг-гуалиг         | Гоолиг      | <p>-гоолиг [тэ.н] уран ~, ~ нарийн<sup>1</sup></p> <p>- Хүн, амьтны бие гоо үзэмжтэй, биеийн харьцаа аятай сайхан нь: гоолиг биетэй (галбир сайхан, аятайхан биетэй)<sup>2</sup></p> <p>-Гол, голч, голомт, гоо, гоц, гоё, гойд гэх мэт үгэнд давтагдаж төв сайхан гэсэн ерөнхий утга илтгэнэ. (Бадамдорж, 2001, х.47)</p> <p>-Гоорхог амьтан гэдэг нь гоёмсог, сайхан амьтныг хэлж байгаа бөгөөд гоо сайхан байдлыг илэрхийлж байдаг “гоо” язгуур нь зөв юм. /Б.Төрболд ЭБХ-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| 5 | Долоодугаар-долдугаар | долоодугаар | <p>-долоо [то.н], тооны нэр<sup>1</sup></p> <p>-Зургаа дээр нэгийг нэмсэн нийлбэр: долоо дахь (долоодугаар; долоодугаарт тохиох нь <sup>2</sup></p> <p>- тоон ерөнхий утга илтгэнэ.<sup>3</sup></p> <p>- Чамд долоо надад долоохон гэхэд “долоо” л гэсэн язгуур давтагдаж байгаа тул “Долоо” гэх нь зөв. Харин ярихад долдугаар гэж хэлдэг. Э.Хулан ЭБХ-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| 6 | Эшлэл--ишлэл          | эшлэл       | <p>-эшлэл <u>1.1.4</u> [ж.н], эш татаж авсан хэсэг, ~ авах, ~ зүүлт<sup>1</sup></p> <p>-Зохиол, өгүүллээс баримт болгон авсан оруулга<sup>2</sup></p> <p>-эрхэм, эрхэн, эрх, эгэл, өргө/эргү/, эри, эрдэм, эш, эн тэргүүн, эрүүл, энх, эсэн, эм, эд эдлэл, эрчим гэх мэт үгэнд давтагдаж, эрхэмлэх ерөнхий утга илтгэнэ.<sup>3</sup></p> <p>-Хүний эшийн зүйл, угсаа эш, эш хатан буюу их хатан, хааны хатан гэхэд эш гэж бичсэн зэргээс үзэхэд хүнтэй холбоотой, хүний сэтгэл оюунаас гарч байгаа зүйлийг эш гэнэ. Б.Будсүрэн ЭБХ-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| 7 | Наймалж наймаалж      | наймалж     | <p>-наймалж <u>1.4.1</u> [ж.н], найман хөлтэй усны амьтан<sup>1</sup></p> <p>-Дүгрэг биетэй, хоёр хавчуур, найман хөлтэй, цэнгэг усанд төрж, ихэнхдээ усанд байж, хааяа хуурай газар гардаг,<sup>2</sup></p> <p>- найм, ная, наяд, наймалж, наймт, наймуул, наймхан, наянтай, наяул, гэх мэт үгэнд давтагдаж, тоон ерөнхий утга илтгэнэ. (Бадамдорж, 2001, х.40)</p> <p>- Найман хөлтэй усны амьтан учраас найм гэсэн язгууртай нь зөв юм. Наймалжийн хөл [ургамал] (бут модны хэлбэртэй, навчгүй, иш нь салаалан унжиж ургах, салаа бүрд нь тонгоруу өндгөлжин, зууван хэлбэртэй олон цэл ногоон үе байдаг, салааны оройд боровтор улаан цэцэг дэлгэрч, алимтай адил улаан жимс гарах олон наст ургамал байдаг.Ийм учраас найман хөлтэй амьтан болохоос биш наймаа панзтай ямар ч холбоогүй юм. ИМ-1 Г.Санчир/<sup>4</sup></p> |
| 8 | Өгүүлэх-үгүүлэх       | Өгүүлэх     | <p>-1. <u>өг</u> + үүл + х [үйл + бусдаар үйлдүүлэх хэв + ирээдүй цагаар] <u>11.5.3</u> [үй.ү] авч ~, үүрэг ~, зааж ~, ам ~, бууж <sup>1</sup></p> <p>- Хэлэх, ярих: тайвуухан өгүүлэх (удаан болоод тайван ярих)</p> <p>- ...зүгээр юм гэж тайвуухан өгүүлэх<sup>2</sup></p> <p>- өгүүл, өч, өдөө, өгүүлбэр, өгүүлэл, өгүүллэг, өгүүлэмж, гэх зэрэг үгэнд давтагдаж хэлэхийн ерөнхий утга илтгэнэ. . / (Бадамдорж, 2001, х.38)</p> <p>- өөртөө өгүүлэх, айлтган өгүүлэх , нэмэн өгүүлэх уйлан өгүүлэх,шивнэн өгүүлэх, өгүүлэх ялдамд, дурдан өгүүлэх , өгүүлэх эрхтэн гэх мэт үгэнд дандаа “өгүүл” гэсэн язгуур байгаа бөгөөд өгүүлж ярина гэдэг нь сэтгэл дотор байгаа юмаа өгч авна гэсэн үг учраас ингэж бичих нь зөв байх. У.Манчивсэмбаа БОХУ-1/<sup>4</sup></p>                                                          |

|    |                 |         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|----|-----------------|---------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 9  | Хэмлэх-химлэх   | Хэмлэх  | <p>-<u>хэмлэ</u> + х [үйл + ирээдүй цагаар] <u>II.10.4</u> [үй.ү] хэмээр болгох<sup>1</sup></p> <p>- Дуу, шүлэг зэргийн ая айзмыг жигд хэмтэй болгох: хөгжмийн аяыг хэмлэх (хөгжмийн аяыг жигд хэмтэй<sup>2</sup></p> <p>- хэнз, хэврэг, хэмх, хүүр, /хээрэ/, хэгз, хэг, хэсэг, хээл, гэх мэт үүр үгэнд давтагдаж бага, доройн ерөнхий утга илтгэнэ.<sup>3</sup></p> <p>Юмыг хэмжээлэх, хэм хэмжээтэй болгох: уртыг нь хэмлэх (уртыг нь хэмжээлэх), цагийг хэмлэх (цагийг хэм хэмжээтэй</p> <p>- [шилжсэн] Хүнийг үгээр өдөж дайрах, хадрах: үгээр хэмлэх (үгээр хүнийг өдөж хадрах), *бие биеэ хэмлэх гэх мэт утгаас бодож үзэхэд хэмлэх гэж бичнэ./Б.Хулан БОХУ-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| 10 | Хэншүү-хиншүү   | Хэншүү  | <p>-хэншүү <u>I.12.4</u> [ж.н], утаа ~, ~ хярвас<sup>1</sup></p> <p>-Мах тосны зүйлийг шарах, үслэг зүйлийг хуйхлах, түлснээс гарах үнэр, хярвас: хэншүү үнэртэх<sup>2</sup></p> <p>-хэншүү тавих (хэншүү гаргах), дайны хэншүү (а. Дарийн утаа; б. [шилжсэн] Дайны хор уршиг) - Нуувчинд ирж сүйдсэн морь хүний хүүр овоорон, энд тэндгүй утаа баагин, дайны хэншүү ханхална. Н.Батбаяр. Өндөрт хатгасан туг,хэншүү хярвас [хоршоо] (мах, тос, арьс ноосны шарсан, шатсан үнэр), утаа хэншүү[хоршоо] (униар хярвас) - Хэншүүний үнэрээр, хэнгэргийн дуунаар гэх мэт утгаас бодож үзэхэд хэншүү гарахад үнэрлэх эрхтэнд хан, хэн гэсэн үнэр мэдрэгдэх байдлыг бодож үзэхэд хэншүү гэсэн үг нь зөв. /Р.Буянравжир БОХУ-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| 11 | Хэчнээн-хичнээн | хэчнээн | <p>- хэчнээн <u>I.2.4</u> [тө.ү], хэдий чинээ<sup>1</sup></p> <p>-Хоёроос дээш тоо хэмжээг багцаалж тоймлон асуух төлөөний үг: хэчнээн төлөөлөгч ирэх вэ? <sup>2</sup></p> <p>- Юутай, яасан: хэчнээн сайхан бэ? (юутай сайхан бэ?), хэчнээн хөөрхөн хүү вэ?, яасан хөөрхөн хүү вэ? гэх буюу тодорхойгүй хугацааг заах төлөөний үг, хэвийн байдлаас давсныг илтгэх сул үг: хэчнээн уддаг юм бэ? (яасан их уддаг юм бэ?)гэж ярьж бичнэ. Хэд гэсэн язгуур нь хэчнээн болж болох учраас энэ юм. /Б.Мөнхзул Ой-1/<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| 12 | Шавж-шавьж      | Шавж    | <p>-<u>шавж</u> <u>I.4.1</u> [ж.н] үет хөлт, нугалмайт амьтан; хорхой <sup>1</sup></p> <p>- Үе хөлтний хүрээний нэг анги, 1,5-2 сая зүйлтэй, биеийн урт нь 0,2 мм-33 мм, олонх нь далавчтай, голдуу газар дээр хааяа цэнгэг усны орчимд амьдардаг, биеийн галбир, өнгө, амьдахуйн хэлбэрээрээ нэн олон янз, орчны зүй, хүн нийгмийн амьдралд асар өргөн олон талын холбогдолтой<sup>2</sup></p> <p>-шавж арилгах (шавж устгах), шавж идэштэн (шавжаар хооллодог амьтад), шавж судлаач (шавж судлалд мэргэжсэн хүн), шавж судлал (шавж судлах шинжлэх ухаан), шавж устгал (халдвар тараагч шумуул, жоом, бясаа, хачиг бөөс, бүүрэг зэрэг шавжийг биологийн болон физик химийн аргаар үгүй болгох үйл ажиллагаа), хорхой шавж [хоршоо] (үет хөлт, нугалмайт амьтан ба нугалмайтгүйтний ерөнхий нэр) - Хорхой шавжинд ч хоргүй явсан гэмгүй өчүүхэн намайг торгуулийн малын өрөнд барьж, улмаар дам өрөнд өгч суллах цаггүй өчнөөн жил болсон. Б.Чойндон. Галбын говьд.гэж бичсэн байдаг учраас шавж гэж бичнэ. Өөрөөр хэлбэл ямар нэг зүйл дээр олноороо шавж бөөгнөрч байдаг амьтан.Долгорсүрэн Агр-1/<sup>4</sup></p> |
| 13 | Шаргуу-шургуу   | шаргуу  | <p>-<u>шаргуу</u> [тэ.н] нөр, цөлх, шамдуу, хичээлтэй<sup>1</sup></p> <p>- Нөр, цөлх, шамдуу, хичээлтэй: шаргуу ажиллах (бүх хүчээ дайчлан шамдан ажиллах)<sup>2</sup></p> <p>-/.Нанзадорж ЦУИ-1/ Шаргуу ажиллах, шаргуу оролдлого, шаргуу оролдох, шаргуу хичээллэх гэх мэт үгийн язгуур нь шар гэсэн язгуур байгаа нь “шар хортой” гэсэн ерөнхий утгаар буюу шаргуу ажиллаж байгаа хүний дотоод сэтгэхүйд шар, хор байна гэсэн үг.<sup>4</sup></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |



## Судалгааны үр дүн

Оюутан сурагчдын хамгийн их алдаж байгаа 100 үгийг эх бичвэрт анализ хийх аргаар гаргасан. Үүнд: Адасга, азарга, айхавтар, амарлингуй, бадриун, байцай, бодгаль, бодисад, бургилах, бүгчим, бөжин, гавж, вандан, бандан, гогодох, голдрил, гарди, гараг, гуныхрах, гурви, гүвгэнэх, давлиун, долоодугаар, дугариг, доторх, дуртгал, дуугарах, дэгдгэнэх, дүйчин, жайжганах, жижигрэх, жирвэгэнэх, дэрчгэнэх, зааварчилгаа, завж, завьяа, засаршгүй, зовних, зовуурь, зогсонги, зогьсох, зөвлөгөөн, зургаадугаар, эрмүүн, маани, маань, махбод, мөхөстөх, мурий, муруй, номхотгох, наймалж, навтганах, овилгогүй, оготно, оодгонох, саглагар, өрвөлөг, цэрвүү, сурвалжилга, сурталчилгаа, сэрвэгэр, сэргжгэнэх, тогтонги, товьёг, тохыгүй, төвөд, түвэг, туурвил, тээршээх, увдис, улхганах, үүлдэр, хавчганах, халти, мөлт, хангарди, халтирах, хатангир, хашгирах, хударга, хурай, хушуу, хэчнээн, цагариг, цоморлог, чанад, зэндмэнэ, шидэмс, шуламс, шуухитнах гэх мэт. Дээрх 100 үгээр 2018-2019 оны хичээлийн жилд Агроэкологи, бизнесийн сургуульд суралцаж байгаа 1-р курсийн 112 оюутнаас цээж бичгийн шалгалт авахад 9 буюу түүнээс дээш алдаж байгаа нь 74 оюутан буюу 66.0 % байна.

Харин дээрх үгсийг харж, уншиж байгаад зөв, бурууг тогтоох шалгалт дээрх 112 оюутнаас шалгалт авахад 9 буюу түүнээс дээш алдаж байгаа нь 54 буюу 48.2 % байна. 9 буюу түүнээс дээш алдаж байгаа эдгээр шалгалтын зөрүү 17,8% байна.

### Хүснэгт 2

#### Шалгалтын дүн

| Д | Шалгалтын төрөл                | 9 буюу түүнээс дээш алдсан | хувь  | Зөрүү |
|---|--------------------------------|----------------------------|-------|-------|
| 1 | Цээж бичиг                     | 74                         | 66.0% |       |
| 2 | Харж уншиж зөв, бурууг тогтоох | 54                         | 48.2% |       |
|   | Зөрүү                          | 20                         | 17.8% | 17.8% |

Эндээс кирил бичгийн унших, бичих хоёрт их зөрүү гарч байгааг нэг талаас харуулж байна. Нөгөө талаас ЕБС-ийн багш нар цээж бичиг хийхдээ тухайн үгийг бичигдсэн байдлаар нь дуудаж цээж бичиг хийдэг. Гэтэл ярианы урсгалд тэрхүү үг арай өөрөөр дуудагддаг. Энэ байдал нь буруу бичихэд бас нөлөөлж байна гэх үндэстэй. Жишээ нь: адасга гэж хэлээд адасга гэж зөв бичих.

### Хүснэгт 3

#### Багшийн болон хөндлөнгийн шалгалтын зөрүү

| Д | Шалгалт             | хугацаа    | Нийт | А    | В    | С    | Д    | Е     | Ам    | Ча    |
|---|---------------------|------------|------|------|------|------|------|-------|-------|-------|
| 1 | Багшийн шалгалт     | 2018-12-28 | 51   | 14   | 19   | 8    | 7    | 3     | 94.1% | 64.7% |
| 2 | Хөндлөнгийн шалгалт | 2019-12-31 | 34   | 9    | 11   | 6    | 5    | 3     | 91.1% | 58.8% |
|   | Зөрүү               |            | 17   | 1.9% | 4.9% | 2.0% | 1.0% | 0.33% | 3.0%  | 5.9%  |

*Тохирцын дүн.* Дээрх зөрүүнүүдийг ажиглахад бүх зөрүүний 71.4% нь 3.0% буюу түүнээс доош зөрүүтэй байгаа нь дээрх аргаар сургалт зөв явагдаж байгааг харуулж байгаа юм. Энэ нь багшийн шалгалтын гүйцэтгэл амжилт, чанарын эзлэх хувь, хөндлөнгийн шалгалтын амжилт, чанарын эзлэх хувийн зөрүү 3.0-5.9% байгаагаар батлагдаж байгаа бөгөөд язгуурын утгаар зөв бичих арга нь тохирч байгааг баталж байна.

## Дүгнэлт

1.Язгуур нь олон янзаар бичигдэж байгаа 185 үгийг түүж зарим үгийн язгуурыг зөв бичих хувилбарыг гаргалаа. Ингэхдээ Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан толь-2018, Монгол хэлний их тайлбар толь-2015, Д.Бадамдорж “Монгол хэлний утга судлал”-2001 зэрэг бүтээлүүдэд баримт бичгийн судалгаа хийж харьцуулан гаргасан болно. ХААИС-ийн Агроэкологи, бизнесийн сургуулийн 2018-2019 оны 1-р курсийн 2-р периодод хичээл орсон оюутнуудын багшийн болон

хөндлөнгийн шалгалтын зөрүүнүүдийг ажиглахад бүх зөрүүний 71.4% нь 3.0% буюу түүнээс доош зөрүүтэй байгаа нь дээрх аргаар сургалт зөв явагдаж байгааг харуулж байгаа юм.

2. Оюутан сурагчдын хамгийн их алдаж байгаа 100 үгийг эх бичвэрт анализ хийх аргаар гаргасан бөгөөд 2018-2019 оны хичээлийн жилд тус сургуульд суралцаж байгаа 1-р курсийн 112 оюутнаас *цээж бичгийн* шалгалт авахад 9 буюу түүнээс дээш алдаж байгаа нь 74 оюутан буюу 66.0 % байна.

Харин дээрх үгсийг *харж, уншиж* байгаад зөв, бурууг тогтоох шалгалт дээрх 112 оюутнаас шалгалт авахад 9 буюу түүнээс дээш алдаж байгаа нь 54 буюу 48.2 % байна. Эндээс ЕБС-ийн бага ангийн багш нар цээж бичиг хийхдээ тухайн үгийн бичигдсэн байдлаар хэлдэг дутагдал байгаа нь илэрсэн. Мөн кирил бичгийн унших, бичих хоёрт их зөрүү гарч байгааг илрүүлсэн.

3. Үгийн хамгийн ерөнхий цөм утгыг хадгалсан язгуурыг зөв бичиж сурвал зөв бичих зүйд их дэвшил гарах төдийгүй бүтээлчээр сурах үйлд дэмжлэг болж байгааг туршилт хийсэн 1-р ангийн оюутнуудын туршилт судалгааны хэсгийн үйлийн судалгааны хэсэг тодруулж байна.

## Ном зүй

- Бадамдорж, Д. (2001). *Монгол хэлний утга судлал*. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг ХХК
- Монгол Улсын Боловсролын Их сургууль, Нийгэм Хүмүүнлэгийн Ухааны сургууль, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим (2014). *Орчин цагийн монгол хэл*. Улаанбаатар
- Лувсанвандан, Ш. (2010). Кирил үсэг авсаны учир. Шадавын Лувсанвандан бүтээлийн чуулган VI. *Монгол хэлний авиа судлал*. Улаанбаатар
- Энхжаргал, С. (2012). *Кирил бичгийн зөв бичих дүрмийн асуудалд*. Улаанбаатар: ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн хэвлэх цех
- Боловсрол, Соёл, Шинжлэх ухаан, Спортын Яам. (2016). *Монгол хэлбичиг, уран зохиол*. Бүрэн дунд боловсролын сургалтын цөм хөтөлбөр. Улаанбаатар

## The issues of Spelling Ability in University students (Orthographical examples with the etymology meaning of a word)

Buyankhishig.Ts\*

Department of Fundamental Science  
School of Agroecology and Business,  
Institute of Plant and Agricultural Sciences, Mongolian University of Life Sciences

## Abstract

There were many laws and rules related to Mongolian language. The students have learnt Mongolian language grammar at the secondary schools for many years. However, we make a lot of mistakes in writing. Survey analysis shows that 68-76% of 1254 participants got F. Therefore, we need to introduce a reform on good spelling or orthography.

Mongolian language belongs to the Altaic language family.(2014.p.11) that is an agglutinative language, on the other hand, its structure is “root+suffix+affixes”. Root is main formative of the lexicon which contains core meaning of the word. (2014.p.106) For instance, according to the text research, we revealed 185 words that have been written in different roots such as бөжин-бүжин, бүлэг-бөлөг, хэчнээн-хичнээн. The word “бөжин” mentioned above, is written “бөжин” in the dictionary of spelling, and it means “it is have with a month old” in the Mongolian glossary. But there is not any explanation about why “бө” not “бү” of the root. There are some answers of students who participated in the experiment study. “A leveret is young hare that is a month old, it lives with it’s mother, it’s shape is like a ball. Therefore, it is written as “бөжин” (Г.Тэмүүжин) “It cannot run up, and suck. It’s shape is like a ball. So that, it should be “бөжин” (В.Ангараг)

We have a hypothesis that if we keep the word’s root we can write correctly. According to the result of experiment conducted among students of MULS, our hypothesis was true.

## Keywords

The root root, the suffix, the terms, the meaning, the structure, the transformation, the culture

\* Corresponding author: buyankhishig471@gmail.com